

מולד (סדרה חדשה), כרך ו' (כ"ט), חוברת 33-34 (243-244) (אביב תשל"ה, מארס 1975)

המירקם החברתי והתרבותי

אליעזר שביד

בין עלייה להגירה משמעותה של קליטת עלייה שונה ממשמעותה של קליטת הגירה, וממילא אמות המדה של הקליטה בשתייהן שונות הן. מן המוסכמות הוא, שיש למדינת ישראל עניין בורם מתמיד של יהודים לארץ, וכן שהחברה הישראלית מכירה בכך אפילו אין היא נוהגת תמיד על פי האינטרס הלאומי שלה. אבל האם באים יהודים אלה כעולים והאם נקלטים הם כעולים? — זו השאלה. והרי ברור שזו שאלה הנוגעת בראש וראשונה באתוס החברתי של הקולטים והנקלטים גם יחד.

עלינו להפריד בכל זאת בין שני הגורמים הללו: קולטים ונקלטים. כל אחד מהם טעון בדיקה בפני עצמו: מהו האתוס של העולה? ומהו האתוס של הקולט? וכיצד הם תופסים עצמם בזימונם יחד? לגבי העולה השאלה היא קודם כל, מה מניעי החלטתו להניח את ארץ מושבו ולבוא לישראל. יודעים אנו, כמובן, שלעולם אין תשובה פשוטה על שאלה כזאת. המניעים לעלייה הם מורכבים. אבל בכל זאת עניין מכריע הוא אם הרצון להזדהות עם העם היהודי ולהשתתף במפעלו החברתי-מדיני וביציאתו הרוחנית, תופס מקומו בין המניעים הללו, ואם מקום זה הוא בעל חשיבות מספיקה כדי למוג תחתיו את כל יתר המניעים עד כדי כיוון ברור לרצון-נותיו ולהתנהגותו. ומכאן לשאלה השניה: כיצד תופס העולה את עצמו בתהליך היקלטותו — האם הוא יוום ופעיל, או שמא הוא מקבל וסביל? ומהו כיוון הפעילות שלו: האם הוא משתדל לקחת חלק במפעל

בבחינת ערכי האתוס החברתי המתגלים בהתנהגות הציבור הישראלי מן הראוי, קודם-כל, להבחין בין קליטת עלייה לקליטת הגירה, מפני שזו ההבחנה ה-בסיסית המאפיינת את אתוס ההיקלטות והקליטה. על השאלה: המסוגלת החברה הישראלית לקלוט הגירה? אשיב, מניה וביה, תשובה חיובית. עובדה היא, כי יהודים רבים מגיעים לארץ ורובם המכריע נשארים בה. משמע שהם נקלטים לפחות כמהגרים. אבל האם הם באים כעולים, ונקלטים כעולים? זוהי כבר שאלה הטעונה בחינה מעמיקה. הגירה זה טבעה שהיא מעוגנת באינטרס חומרי הדדי של הקולטים והנקלטים, והיא מווסתת על ידי האינטרס הזה; לעומת זאת אין העלייה מעוגנת באינטרס חומרי גם אם האינטרס קיים לכתחילה או נוצר על ידה, אלא שרשיה בשאיפה להגשמת אידיאל והיא צורך של מפעל. אין הגירה מעוגנת בהכרת חובה או זכות מוסרית; המהגר איננו הושב שהוא מחוייב מבחינה מוסרית להגר והקולט אינו חושב שהוא מחוייב מוסרית לקלוט, לא כן העלייה, שמקורה בהכרת חובה וזכות מוסריות; העולה מקיים חובה והקולט מקיים חובה, וזכות היא לעולה שיעלה וזכות היא לקולט שעלייה זו באה אליו להשתתף עמו במפעלו. אם ההגירה מוזמנת בני אדם זרים זה לזה שאין להם לכתחילה שום עניין אנושי או לאומי זה בזה, הרי העלייה מוזמנת בני אדם בעלי זהות משותפת ואידיאל משותף, שיש להם לכתחילה גם עניין אנושי וגם עניין לאומי זה בזה. והרי ברור כי בגלל ההבדלים הללו

ממנה שעמד בו אין כל ספק בהגדרתה כעלייה, ולא כהגירה, על פי הסימנים שמינינו: המניע לעלייה, מידת הפעילות וכיוונה של הפעילות העצמית בתהליך הקליטה, המטען המאפשר תרומה לחברה והתודעות עם התרבות הלאומית שאמורה היתה להתחדש בארץ. מכל הבחינות הללו היתה זו עלייה שהניחה יסודות ראשונים לחברה היהודית החדשה בארץ ישראל. גם לא נפריו אם נאמר שהיא לא נקלטה על ידי אחרים, אלא קלטה את עצמה. בינה לבין הישוב היהודי הישן לא היתה לשון משותפת. רוב אכרי המושבות, לרבות אלה שבאו בעצמם לארץ כעולים, כלומר, מתוך הכרה ציונית, התנכרו להם. כמובן, אין זו קביעה מוחלטת, שהרי נקל להוכיח כי עצם קיומן של חברה יהודית וראשית חקלאות יהודית היה גורם מסייע, שבלעדיו לא היתה העלייה השנייה משיגה מה שהשיגה, ושכך- לות הכל עורו יהודים ליהודים אם מעט ואם הרבה. אבל מבחינתנו קובעת העובדה שהאחוס של העלייה השנייה התגבש תוך התקוממות כפולה, כנגד המציאות היהודית שהניחה בגולה וכנגד המציאות היהודית שמצאה בארץ. היא נאבקה עם הישוב היהודי בארץ על דרכי ההתישבות, על דרכי בנין החברה ועל מהות תרבותה. במובן זה קלטה העלייה השנייה את עצמה על פי מושגיה שלה. היא יצרה גם מסגרות כלכליות, חברתיות ומדיניות מתאימות לאופן זה של קליטה עצמית, ונראה לי כי יצרה בכך דגם אידיאלי של קליטת עלייה, למרות שמחירה של האידיאליות היה גבוה מאד: הרי היא נתאפשרה כאמור רק על ידי ברירת אנשים חמורה.

מהו אם כן האתוס שנתגבש בתהליך זה? התשובה נתונה בתורה "ההגשמה העצמית" של העלייה השנייה, תורה שניציגה הגדול, בחייו כמשנתו, היה א.ד. גורדון. "הגשמה עצמית" משמע: על העולה עצמו להגשים את המטרה שלשמה בא. עליו לבנות את ארץ-ישראל כמולדת ובית— בלי לצפות מאחרים שיכינו לו בית— ולבנות אותו כך שיהיה בית גם לבאים אחריו. עם זאת עליו להגשים את עצמו במפעלו. בכל מעשיו עליו לחיות את חייו בשלמות, לא כמוותר ולא כדוחה את מאווייו האישיים לפי שעה, ולא כמקריב קרבן, אלא כאישיות הממצה את כשרונות היצירה שלה בכל מצב שמפעל ההגשמה מזמן לה. א.ד. גורדון עמד על כך, שתפיסה כזאת של חיי העולה בארץ היא המבחן לקליטתו. כל זמן שהוא חש עצמו כמוותר או מקריב קרבן הרי חייו חיי ארעי, וסימנך שעדיין

משותף, או אינו אלא מקדם את פתרון בעיותיו האישיות בתחומן החומרי המצומצם? ולבסוף: מהו המטען שהבא לארץ מביא עמו: האם הוא מצויד כל צרכו כדי להשתלב באורח יצירתי בבניינה החומרי והתרבותי של החברה? האם נושא הוא עמו מטען תרבותי מספיק כדי הוזהרות עם התרבות הלאומית הנמשכת והמתהווה באותה חברה? או שמא אין הוא מסוגל לתרום בעבודתו תרומה ממשית לחברה, ותרו- בותו וזה לתרבותה של החברה היהודית הכוללת? נראה לי כי באמצעות תשובה עניינית ככל האפשר על השאלות הללו נוכל לקבוע אם לפנינו עולה או מהגר, ואין צריך לומר שכולן נוגעות לאתוס של העולה ולמורשתו התרבותית בכללותה.

אינני מתכוון להשיב על השאלות הללו מבחינת העולים שעלינו מוטלת חובת קליטתם. פירוט השאלות הנזכרות חשוב לנו מפני שהוא מנחה אותנו גם לבחינת יחסה של החברה הקולטת. הסיבה היא פשוטה: החברה הישראלית, שאנו מבקשים לעמוד על תכונותיה, מתאפיינת, מבחינת האתוס שלה כחברה קולטת, בראש וראשונה בכך שהיא עצמה נוצרה בתהליך של עלייה או הגירה. דומה שיחסה למצטרפים אליה הוא במידה רבה פועל-יוצא של עובדה זו, לטוב או למוטב. העובדה שאנו מכנים ספונטאנית, כל יהודי הבא אלינו בשם עולה היא ביטוי אופייני לעובדה הזאת, ואין לזלזל בו. הכינוי מבטא ציפיה מסויימת וגם התחייבות; אבל מצד אחר חברת עולים שתהליך קליטתם לא נשלם, ספק אם היא מכוונת לעמוד בהתחייבות שקיבלה על עצמה. ומכל מקום עלינו לבחון על רקע זה כיצד נתגבש אתוס הקליטה של החברה הישראלית כחברה שנוצרה בתהליך מתמיד של קליטה ובמאבק מתמיד על תפי- סת העלייה כערך לאומי.

העלייה השנייה

מחקר יסודי היה מחייב בדיקה של כל תולדות העלייה הציונית לארץ מתקופת ביל"ו ועד זמננו. כיון שאין הדבר אפשרי במסגרת זו אנסה לסכם התרשמות, על סמך ספרות, משלושה תהליכי קליטה הנראים לי מייצגים שלושה דגמים עיקריים. הדגם הראשון הוא דגם קליטתה של העלייה השנייה. היתה זאת, כידוע, עלייה שנבחנה במבחן קליטה חמור מאד, וכידוע, רק חלק קטן ממנה עמד בו. אולם לגבי אותו חלק

השתלבה, ולא דחקה את רגליה של העלייה השנייה. יחד הן יצרו את הדפוסים הכלכליים, החברתיים והמדיניים שבהם נקלטו העולים לארץ-ישראל עד הקמת המדינה.

ומה היה טיבו של דגם הקליטה של העלייה השלישית? שית? כבר הזכרנו שהיו הבדלים רבים בין העלייה השלישית לקודמתה. היקפה היה רחב יותר, והיא הייתה ממילא פחות סלקטיבית ויותר מאורגנת. היו הבדלים גם מבחינת המטען הרגשי והרעיוני ומבחינת היחס למורשת היהודית. דומה כי בעלייה השלישית ניכרה יותר פעולתן של סטיכיה חברתית והרגשת גורל, והדבר התבטא בתודעת עצמו של העולה. בעלייה השנייה כל יחיד שעמד בניסיון ונשאר בארץ היה בחוקת עולה בזכות עצמו. ספק אם נכון לומר זאת על העלייה השלישית. כאן מורגשת יותר השפעה של מנהיגות וכוחו של ארגון, כלומר, היה יסוד מורגש יותר של הגירה בתוך מוטיב העלייה, והדבר אמנם בא לידי ביטוי בהווי החברתי וביצירה התרבותית, בייחוד מבחינת המטען היהודי החיובי שלה. אבל אם אנו באים לאפיין את העלייה השלישית כתנועה, הרי לא יתכן ספק שמוטיב העלייה היה מכריע בה. היא באה להמשיך מפעל, השתלבה באורח פעיל ויוזם בהגשמתו, הרחיבה את מסגרותיו ותרמה תרומה רבה מאד לכלכלה, לחברה, לחיים התנועתיים. מבחינת האתוס שוב לפנינו רעיון "ההגשמה העצמית" כביטוי ממצה, אלא שאין הוא נתפס באותה אינטנסיביות אישית-יחידית שהייתה אופיינית לעלייה השנייה. הקולקטיב המאורגן הורגש יותר, ואף על פי כן נקבע אורח-חיים שעיצב התנהגות יחידים עם עצמם ועם סביבתם: ערך השוויון, ערך העזרה ההדדית, ערך הפשטות, ערך החברות, ועל כולם ערך החלוציות המאורגנת שהתגשם בעיקר בהתיישבות ובהגנה. אלה היו ערכים מובהקים של חברה הקולטת את עצמה כעלייה ולא כהגירה.

כיצד בא הדבר לידי ביטוי מבחינת היחס לעליות שבאו אחריה? גם כאן התשובה מוסטת לתחום הארגוני. העליות השנייה והשלישית יצרו, כאמור, את הדפוסים של ההתיישבות העובדת, שהם דפוסים אינטנסיביים ביותר של קליטת בתוך המארג הפנימי של החברה הקולטת ולא בצדה. הן יצרו גם את הדפוס של הסתדרות העובדים וחברת העובדים, שהוא דפוס הרבה פחות אינטנסיבי של קליטה כזאת. הן אי אפשר לומר כי רוב העולים שנקלטו עתה בערים

אין הוא מוכן להקים משפחה. אבל ארץ-ישראל תיבנה רק על-ידי אנשים שירצו לחיות בה ובבנינה כל חייהם, ולכך לא יכשר הלך-נפש של גיוס, התנדבות או תרומה. לכך יכשר רק הלך-נפש של קביעות. צריך אם כן שהעולה יקים משפחה, יחנך ילדים, יעבוד וייצור בחומר וברוח, ויעשה כל זאת מתוך השתלבות בבנינה של ארץ ישראל כמולדת לעם כולו. באחת: מפעל ההגשמה צריך להיות מסגרת הקבע של חייו המלאים. והרי מובן הדבר, שאתוס זה של קליטה עצמית צריך לבוא לידי ביטוי בתפיסת חיים שלמה, הן במה שבין אדם לעצמו, הן במה שבין אדם לחבירו, הן במה שבין אדם לציבור והן במה שבין אדם לסביבה הטבעית המקיפה אותו: שיבה לחיי עבודה, לחיי חברה מתוקנים, ליחס בין-אישי חברי, גלוי ופתוח, לפשטות בסגנון הכללי, בלבוש, במגורים ובסיפוק צרכי המחיה, בהתנהגות היום-יומית, בדיבור, במחשבת וביצירה. רעיון ההגשמה העצמית במובן כולל ומפורש זה ממצה את אתוס הקליטה העצמית של העלייה השנייה.

העלייה השלישית

כמובן, אתוס העלייה והקליטה מתגלה בשלמות רק כאשר העלייה הקולטת את עצמה נדרשת לקלוט עלייה שבאה אחריה ושאיננה בגדר המשך רצוף לה. דבר זה אירע כידוע אחרי מלחמת העולם הראשונה, בבוא העלייה השלישית. והיה זה תהליך מאלף. העלייה השנייה עדיין לא השלימה את תהליך קליטתה כשהתחילה העלייה השלישית, אבל בניגוד לקודמתה הצליחה העלייה השנייה לקיים אתוס של עלייה. הגם שלא חסרו ניגודים מנטאליים, רעיוניים ותנועתיים, בינה לבין אנשי העלייה השלישית, והגם שמבחינת הרגשת הנוחות האישית היתה הקליטה כרוכה בויתור, הרי גורם ההשתתפות במפעל הוא שהכריע. העלייה השנייה קלטה את העלייה השלישית. ומה משמע קלטה? הרי אומר: שילבה אותה לתוך המערכת הכלכלית, החברתית והתנועעית שהקימה, ועם זאת איפשרה לה לעלייה השלישית להגיע לידי ביטוי עצמי מלא. הדבר היה כרוך בנפתולים בשבירתן ובשינוין של מסגרות תנועעיות, בשבירתם ובשינוים של סגנונות עבודה חברתית והתיישבותית, אבל בסופו של דבר העלייה השנייה קלטה את העלייה השלישית בתוכה ולא בצדה, והעלייה השלישית

עמה מבחינת יכולת ההשתלבות בבניינה החומרי של הארץ ומבחינת ההזדהות עם התרבות הלאומית החד-שה, היה דל מאד. אבל, מצד אחר, אם היתה כאן הגירה, הרי היתה שונה מאד מרוב תנועות ההגירה הידועות לנו. מדובר בעצם בענין אחד שהשפיע על כל מערכת התגובות, ודומה כי בגללו נקראה הזרימה ההמונית לארץ בצדק בשם עלייה. זרימה זו לארץ-ישראל לא היתה תולדת הצירוף של התהוות גורמי דחיה בארצות היציאה וגורמי משיכה בארץ היעד. היא היתה תולדת היוזמה המפעלית של מדינת ישראל והתנועה הציונית.

בנקודה זו אולי מותרת הכללה: חזיונות ההגירה של העם היהודי מעולם לא התמקדו סביב ארץ-ישראל; יהודים היגרו מארץ-ישראל לגולה, ומגולה לגולה. דין זה חל גם על העת החדשה, ועד כדי כך שגם אם היו מניעים להגירה מארצות המוצא, הרי היעד ארץ ישראל לא היה בהתאם לחוקיותה של הגירה, לו רק משום שארץ-ישראל לא היתה ארץ הגירה קלאסית. בתחילה היה עצם יישובה בגדר מפעל, אחר-כך היתה העלייה אליה מפעלה שלה. כשמדובר בעלייה שזרמה לארץ ישראל בשנים הראשונות לקיום המדינה, עלית יהודי תימן, עיראק, פרס וצפון אפריקה, הרי מדובר בעליה שגורם ההגירה שפעל בה היה גם הוא כרוך במדינת ישראל, שהקימה חוללה מתיחות גדולה בין היהודים בארצות אלה לבין סביבתן הערבית. בין כך ובין כך הרי ההכוונה היוזמה של זרימה סטיכית גיבשה אותה אחרת מכפי שמתגבשת הגירה, טענה בה ציפיות אחרות והתנתה את דרכי קליטתה. כלום לא ברור אם כן מדוע ראויה היא להקרא בשם עלייה? המוטיבאציה להעלאתה היתה ערכית ומפעלית. מדינת ישראל פעלה מתוך הרגשת האחזיות לעם היהודי ולמדינה. כוונתה היתה לשלב את הבאים אליה במפעלה ולבצר את המפעל באמצעותם. מבחינה זו היתה כאן עלייה. אסור שנת-עלם מכך, אבל אסור גם שנתעלם מן הפרדוקס הקשה שהיה מקופל בכך. בשנים הראשונות להקמת מדינת ישראל הגיעה לארץ הגירה שהובאה כעלייה, וכיון שלא באה מעצמה אלא הובאה כעלייה, גם הוכפלה תכונת המהגרים שבה וגם נשברה. בה בשעה נוצר בחברה הקולטת פער עמוק בין הכרת החובה לקלוט עלייה לבין הנטייה הספונטאנית לקלוט הגירה. היה זה משבר חמור שתוצאותיו ניכרות בחברה הישראלית עד היום.

הגדולות נקלטו בתוך המארג החברתי של העלייה השנייה והשלישית. היתה גם הטרוגניות גדולה יותר בנשיות העולים, ורבים מהם שהראו פעילות עצמית משלהם בתהליך קליטתם נטו במדה גוברת לכיוון של יוזמה פרטית, שאיננה מעוגנת מלכתחילה בהכרח השותפות במפעל הציוני. אף זאת: המחשבה שהוקדשה לדפוסי-החיים של העיר העברית היתה מעטה מאד. המחשבה החברתית והניסוי החברתי האידאליסטי נתמקדו בכפר. אבל אם אנו מקבילים את יחס העלייה הרביעית והחמישית לעלייה השנייה והשלישית כנגד יחס העלייה השנייה ליישוב הישן ולאכרי המושבות, לא נהסס לומר שהעלייה השנייה והשלישית קלטו בתוכן את העליות שבאו אחריהן, ושהן קלטו כעליה גם אוכלוסיה שבאה כהגירה ושילבו אותה בדיעבד בהגשמת המפעל הציוני. דומה כי זה ההסבר למנהיגותה של ההתיישבות העובדת ביישוב היהודי הארץ-ישראלי עד הקמת המדינה. מנהיגותה היתה בזכותו של אָתוס חברתי שנחשב אידיאלי גם בעיני אלה שחיו במסגרות אחרות. ומכל מקום יש לומר, כי הפעילות היישובית המאורגנת על בסיס התנדבותי התנהלה ברוחו של האָתוס הזה. הרי אומר: מתוך הדגם האישי האינטנסיבי של העלייה השנייה נתגבש דגם יישובי, אֶכְסְטְנְסִיבִי והטרוגני, מאורגן. אבל עדיין היתה זו חברה הקולטת עלייה.

העלייה ההמונית

הדגם השלישי שעלינו לתאר הוא זה שנתגבש לאחר הקמת המדינה. אין צריך לומר שאופיה של העלייה ההמונית, שזרמה לארץ בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל, היה שונה לחלוטין מכל קודמותיה. האמנם היתה זו עליה? אכן הכינוי עלייה ניתן לה מתוך פקפוק רב, הנוגע הן לתודעה העצמית של הבאים והן ליחסה של החברה הקולטת. הפעם מדובר בזרימת המונים, ולזרימת המונים מארץ לארץ יש בהכרח אופי של הגירה על התכונות הסטיכיות והאנונימיות האופייניות לה. כלומר, גם אם היה באוכלוסיה שהגיע לארץ פוטנציאל של זיקה ערכית ליהדות ולציונות, אי אפשר היה לו להגיע לידי ביטוי, מה גם למעמד גורם מרכזי בעיצוב התנהגותם של הבאים. מלבד זאת, היתה זו זרימה בלתי סלקטיבית, סבילה כמעט לגמרי בתהליך קליטתה, לפחות בשנים הראשונות שנמצאו פורמאטיביות, והמטען שהביאה

המפעל הציוני. הם גלחמו וגלחמים על אינטרסים חזמריים — אמנם כשרים לחלוטין, אבל מנקודת-ראותה של הגירה התובעת זכויותיה, ולא מנקודת-הראות של עליה המשתלבת במפעל משותף. זוהי, כמדומה, המציאות שאנו עדים לה היום. אותה שכבת עולים לא גבשה אָתוס של עלייה כי אם אתוס של הגירה בת-חסות. הביטוי הברור ביותר לכך הוא בעובדה שהיא מסרבת לקלוט את העלייה הבאה אחריה. אין זה רק סכסוך אינטרסים (הרי קל להוכיח כי באמת אין סכסוך אינטרסים ממשי, וכי העלייה החדשה מגדילה את הפוטנציאל הכלכלי של החברה הישראלית בכללותה), אלא אי-הבנה של תופעת העלייה ואי-נכונות לקבל דינן של החלטות המתחייבות מאתוס של קליטת עלייה. עצם התביעה של העולה החדש שיכירו בו כשותף שווה-זכויות מעוררת התנגדות, ורואים בו מתחרה ולא מסייע.

כמובן, אין לדון ביהסס של העולים אחרי הקמת המדינה למציאות שנתקלו בה במנותק מן הדין במה שעבר באותן השנים על החברה הקולטת. כבר אמרנו כי נוצר פער עמוק בין הכרת החובה לקלוט עלייה לבין הנטייה הספונטאנית לקלוט הגירה. הפער הזה הושפע בין היתר גם מאופיה של העלייה והוא חזר והשפיע על דרכי קליטתה.

הגורמים שהביאו למצב החדש היו כנראה מור-כבים. היתה גמילה של תהליכים קודמים, היתה עייפות ממאמץ התנדבות של שנים, היו תהליכים אופייניים של חברה שנתנסתה בתיעוש מהיר, אבל ביסוד כל אלה היתה העובדה שקמה מדינה ואפשר היה להטיל עליה תפקידים שנתמלאו קודם, בדרך התנדבות מאורגנת, על ידי החברה. במובן מסויים מה שאירע לא היה אלא התעצמותו של תהליך קודם: האוריינטאציה הציונית, הערכית, של היישוב היהודי בארץ נעשתה עתה, באורח החלטי כמעט, לתפקידה של מסגרת ארגונית, במקום שתהיה תוכן לחיי יחיי-דים ולשותפותם בחברה, אלא שההתעצמות יצרה שינוי מהותי. העלייה שבאה נקלטה אמנם בתוך המרקם הארגוני, המשקי והפוליטי, של היישוב ה-וותיק (הדבר ניכר אגב בנוהגי ההצבעה בבחירות של העולים החדשים — הם לא שינו כידוע את יחסי הכוחות הפוליטיים), אבל מחוץ למרקם החברתי והתרבותי שלו. אם נוסיף על כך את המרחק המנטאלי והתרבותי הרב בין העלייה החדשה ליישוב הוותיק, את הפרשי ההשכלה וכושר התפקוד, את היכולת

משבר בחברה הקולטת

קודם-כל עלי לברר מה משמע שהעלייה ההיא, כיון שלא באה מעצמה אלא הובאה כעלייה, הוכפלה תכונת מהגרים שבה וגם נשברה. ידעי דבר, בייחוד מקרב יהודי תימן, ודאי ימחו נגד התיאור הזה. הם יצביעו — ובצדק — על כך שהיתה בקרב יהדות תימן, ובצורה שונה גם ביהדות עיראק ובצפון אפריקה, התעוררות רוחנית גדולה. כי העלייה לארץ-ישראל עמדה בסימן של התרגשות משיחית, וכי ההיענות לקריאה לעלות תוך נכונות לסבל בדרך לעלייה, מוסברת אך ורק באותה אמונה. אינני מתעלם מן העובדה הזאת, אך נראה לי כי היא מפרשת ולא סותרת את התיאור הקודם. בדיעבד, העלייה לארץ-ישראל לא היתה חלק מתהליך משיחי באותו מובן מיתולוגי שייחסו לו יוצאי הארצות הללו, ופירוש הדבר שהם הבינו את המתרחש במושגים מנותקים מן המציאות, תופעה שסופה היה בהכרח משבר רוחני הרסני עם ההתקלות באופיה החילוני של מדינת ישראל. אולם כבר מלכתחילה נמנעה מהם היכולת להגיב תגובה תכליתית ולהשפיע על גורלם. יתר על כן: התעוררות משיחית הצופה להתרחשות שמקורה מחוץ לספירת הפעילות וההשגה של המאמץ, היא פאסיבית ממהותה, שהרי היא מביאה לידי נכונות להתמסר באמון גמור ליוזמתם ולשיקול דעתם של אחרים. זוהי, כמדומה, הנקודה החשובה ביותר. אם אחת מתכונותיה המובהקות של עלייה היא היקלטות עצמאית מתוך השתלבות במפעל הנבנה, הרי העלייה מארצות ערב היתה חסרה אותה תכונה מובהקת. היא לא קלטה את עצמה מבחינת היוזמה הכללית, החברתית והתרבותית. היא היתה סבילה לגמרי. היא לא השתלבה מתוך כוונה במפעל הממשי של בנין ארץ ישראל, ויכולתה לתרום תרומה ממשית למפעל הזה, מצד מטענה המקצועי והתרבותי, היתה דלה מאד.

היא אף לא היתה מסוגלת להתנגד בצורה יעילה לטיפול המוטעה והמקפח שניתן לה. תרבותם העצמית של העולים נהרסה, וניתק הקשר התרבותי בינם לבין ילדיהם שגדלו בארץ. ודאי, ברבות השנים התעוררו הם, או ילדיהם, להלחם על עניינם. אבל ההתעוררות לא באה לפני שהתנערו מדפוסי המחשבה המסורתית שלהם, ומשבאה לא נדרשה לערכים המקוריים של הציונות החלוצית שגשגרו זרים לה לגמרי. עולים אלה לא הזדהו עם תפיסת ההגשמה העצמית של

בחינוך שנעשה פונקציונאלי ומכוון לקידום אישי. חינוך זה מזניח את התחום הערכי, ויותר מכל את תחום ערכיה של התרבות הלאומית היהודית, מפני שתרבות זו אינה פונקציונאלית מבחינת הקידום האישי בתחום החומרי. באחת: החברה הישראלית מתרחקת מן האידאל הלאומי שבו היא עדיין דוגלת במישור המדיני. והמשמעות מבחינת קליטת העלייה היא ברורה: לא רק שכבת העולים מן השנים הראשונות להקמת המדינה מסרבת לקלוט עלייה בתוכה. החברה הוותיקה גם היא מסרבת לעשות זאת. אין היא ערוכה לקראת תכלית לאומית ואין היא מסורה בחיי יום יום למפעלה. משום כך העולה איננו, לגביה, שותף למפעל; אין היא ערוכה ליצירת תרבות לאומית מית הממצה זיקה משותפת להיסטוריה ולמורשת, ומשום כך אין היא מציעה לפני העולה רקמת חיים תרבותיים שערכיה צריכים להיות משותפים לו ולחברה הקולטת. כלומר, רקמת החיים העשירה והפתוחה שהיא תנאי לקליטה מתוך יצירה משותפת, איננה קיימת. במצב כזה נושאת החברה בקושי את עצמה, ובודאי איננה יכולה למשוך ולקלוט עולים. מצד אחר, מתגבר הגורם השלילי. העולה שאינו שותף למפעל הריהו מתחרה על הישג חומרי, ולכל היותר תוספת של כוח-עבודה. בחזקתו זו משלימים עמו כנלווה מן הצד. הוא נשאר זר ומנוכר וכוחות נפש גדולים מאד דרושים לו כדי להרוס פנימה ולגלות בתוך תאיה של החברה הקולטת את התכנים החיוביים שעדיין קיימים בה, כמובן. אבל כמה עולים נתברכו בכוחות-נפש כאלה? משום כך משיב אני על השאלה: האם מסוגלת החברה הישראלית לקלוט עלייה? בשלילה. אפילו את העלייה הראויה לשם זה מבחינת מניעה, תכליתיה ומטענה התשכלתי והתרבותי, היא קולטת בצדה כהגירה, והיא איננה מתעשרת על ידה, אלא נעשית הטרוגנית ורופסת יותר ויותר.

עם זאת מחובתנו להדגיש כי אין בתיאור הזה כדי למצות את ה"מלאי" של החברה הישראלית. יש בחברה הישראלית עילית מוסרית הנאבקת עם הסטייה כיה החברתית ומנסה לקלוט עלייה. יש גם הסכמה במישור המדיני, שמדינת ישראל צריכה לקלוט עלייה, לזיום ולמשוך אותה. וקיימים התנאים החיצוניים המאלצים את החברה הישראלית לגלות פעם בפעם מחדש את התנאי המפעלי של קיומה. אולם בכל אלה לא יהיה אפילו משום חצי נחמה אם יורשה לסטיכיה

לנצל את הכספים שורמו לארץ לשם קליטת עלייה וביצור המדינה, וגם את השילומים שנתנו עדיפות ברורה לשכבה מסוימת באוכלוסייה, נבין את שרשי התהוותה של "ארץ ישראל השנייה", ביטוי שהגדיר נאמנה את המצב שנוצר: העלייה נקלטה על-ידי היישוב הוותיק ולא בתוכו. הפיצול החברתי נשתקף ממנו ובו בפיצול של מערכות הערכים החברתיים. לא תהיה זו אמת אם נאמר כי היישוב הוותיק התכחש לאתוס הציוני-חלוצי של העלייה. שום מדינה איננה יכולה לפעול בניגוד לצונם של רוב אזרחיה, מדינה דימוקראטית לא כל שכן. והרי מדינת ישראל הוסיפה ומוסיפה לקיים מדיניותה ציונית ביחסה לעלייה, היא חוקקה את חוק השבות, היא יזמה וארגנה עלייה, היא גלחמת על עלייה; היא מקצה לקליטתה משא-בים רבים, היא עשתה גם לא מעט לקידום האינטגרציה החברתית בתחום החינוכי. כל הפעולות הללו של המדינה נעשו ונעשות על דעת רוב הציבור היהודי בארץ. הן משקפות את התחום העליון של ערכיו. דא עקא: הנאמנות לערכים הללו מתבטאת בהסכמה הפאסיבית לפעולתו של הדרג המדיני. היא אינה מתבטאת בפעילות החברתית.

אמנם ראוי לציין יוצא מן הכלל אחד: הצבא. ברגעי סכנה גדולה יש בו משום חברה ישראלית מלוכדת סביב ערכיה ומפעלה, הוא משיג ברגעים כאלה משהו מן האתוס של ההגשמה העצמית: הרגשת התחייבות אישית ישירה למטרה לאומית, מסיירת לכלל, פשטות, חברות, הרגשת שוויון. אין פלא על כן שהצבא הצליח למלא יותר מכל מסגרת אחרת תפקיד של קליטת עלייה, אפילו בתחום החינוכי. אבל למרבה הצער לא בא היוצא מן הכלל אלא להעיד על הכלל. בחיי יום-יום ובזמנים שהמתיחות הבטחונית אינה עוברת את סף החרדה הגבוה למדי, מונחית ההתנהגות החברתית על פי אתוס אחר, אתוס הישגי, במובנו החומרי. האתוס של החברה הישראלית הוותיקה, מתמצה בשאיפה לסטאטוס חיצוני ולרמת מחיה גבוהה המייצגת עדיפות על שכבות חברתיות אחרות. התפקיד להשלים את המפעל ה-ציוני, לקלוט עלייה, לדאוג לחלשים ונחשלים בחברה, הוטל על מוסדות המדינה. היחיד ברשותו וברשות היחסים הבין-אנושיים שלו אינו רואה חובה לעצמו לעסוק בכל אלה. הוא נותן את הבכורה לקידומו האישי, וההתארגנות החברתית הישירה משקפת נטייה זו. הדבר ניכר גם בחיים התרבותיים, וקודם כל

למדי של התבוללות ושל התנכרות למורשתם יהודי-דת, לעם היהודי וממילא לציונות, והיא כולה הרחי-קה מן האתוס שאיפיינו את הישוב היהודי בארץ כישוב קולט עלייה. עובדות אלה מחייבות ריאוריני-טאציה שתביא לידי המשך גם מבחינת היצירה החברתית הסוציאליסטית, שיסודותיה עדיין קיימים, וגם מבחינת היצירה התרבותית היהודית. אינני טוען כי ריאוריניטאציה כזאת יש לחולל לשם קליטת העלייה, יש לחולל אותה לשמה. אולם רק חברה שתחולל אותה תקלוט עלייה ותיבנה על ידה. שכן העלייה ודרך קליטתה יעידו עדות רגישה ונאמנה על ההווה הפנימית של החברה הקולטת ועל הערך הסגולי של יצירתה.

החברתית לעשות את שלה. כבר היום משפיעה נטייתה של החברה על מדיניות-הפנים של הממשלה, שאיננה בשום פנים מדיניות המטפחת חברתיות ויצירה חברתית ותרבותית עצמאית, והסחף בתחום החינוך הוא רב מאד. אל נתפלא אם יוצר באחד הימים, ואולי בזמן לא רחוק ביותר, לחץ חברתי לשנות את המדיניות הציונית של הממשלה ולעכב משיכת עלייה. השלב שאנו מצויים בו — אמנם הערכה כזאת נשמעה הרבה פעמים בתולדות הציו-נות, אבל תמיד היתה נכונה — הוא שלב קריטי מבחינת התגבשותה של החברה הישראלית. היא נמצאת בדרך ליצירת קרע בין קטביה מבחינת הזהות היהודית, חלקים ניכרים בה נמצאים בתהליך מפליג